

LUNDS UNIVERSITET

Musikhögskolan i Malmö

EXAMENSARBETE

Höstterminen 2010

Läroarbilden i musik

Salome Alnervik

Ett möte mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik

Handledare: Ulrika Bohlin

Abstract

Title: A meeting between the Reggio Emilia pedagogical philosophy and Eurhythmics.

This study is about a meeting between the Reggio Emilia philosophy and Eurhythmics. The following questions are addressed: What happens to children's learning in the meeting between the Reggio Emilia philosophy and Eurhythmics? How do preconditions affect learning? How do children explore music? What do they learn?

The study, conducted with action research, was implemented in a preschool, in a children's group with 1 to 2.5 year olds and three teachers. I've had Eurhythmics with the children that I have analyzed in three ways. The work is based on a qualitative study with an interview with teachers, analysis of videos from the collections and with reflection together with the teachers continuously during the study. These three form the triangulation, because it's collecting and analyzing data from the same occasion but from different angles.

Eurhythmics explains through these concepts: lead - follow, improvisation, space, time, vigour and form. Reggio Emilia's philosophy emphasizes the right of children to develop their various ways of expressing themselves.

The result includes the following topics: joy of music, what children learned, the children's own music making, how children learn and interaction.

Eurhythmics pedagogy and Reggio Emilia philosophy has many things in common. Both are based on ways to use and develop the whole person. They are based on a belief in the individual's ability. The two approaches highlight the importance of meetings between individuals. In the meetings knowledge is shared. The teacher's role is to create preconditions for these meetings, issues or events to be put in front of.

Eurhythmics fits well into the philosophy of Reggio Emilia.

Keyword: Eurhythmics, Gerda von Bülow, Reggio Emilia, triangulation

Sammanfattning

Titel: Ett möte mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik

Denna studie handlar om ett möte mellan Reggio Emilias filosofi och Rytmik. Följande frågor behandlas: Vad händer med barns lärande i mötet mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik? På vilket sätt påverkar förskolans förutsättningar lärandet? På vilket sätt utforskar barnen musik? Vad lär sig barnen?

Studien, som genomförts med aktionsforskning, har gjorts på en förskola i en barngrupp med 1-2,5 åringar och tre pedagoger. Jag har haft rytmksamlingar med barnen som analyserats på tre olika sätt. Arbetet är en kvalitativ studie och bygger på intervju med pedagogerna, analys av filmmaterial från rytmksamlingarna samt med reflektionstillfällen som hållits kontinuerligt under studiens gång. Insamling och analys av data från samma tillfälle men genom olika dokumentationsmetoder har skett och på så sätt har triangulering som metod används.

Rytmikpedagogiken förklaras framförallt utifrån begreppen: föra – följa, improvisation, rum, tid, kraft och form. I Reggio Emilias filosofi betonas barnens rätt att utveckla sina olika uttrycksätt.

I resultatet tas bl.a. följande ämnen upp: glädje i musiken, vad barnen lärt sig, barnens eget musicerande, hur barnen lär sig och samspel/föra – följa.

Rytmikpedagogiken och Reggio Emilia filosofin har många gemensamma nämnare. Båda grundar sig på ett arbetssätt där man vill använda och utveckla hela människan. De bygger på en tillit till individens förmåga. De två synsätten lyfter fram vikten av möten mellan individer. I mötena delas kunskap och man lyfter fram varandras idéer. Pedagogen/lärarens roll är att skapa förutsättningar för dessa möten, frågor eller händelser att ställas inför tillsammans.

Rytmikpedagogiken passar således väl in i filosofin från Reggio Emilia.

Sökord: Gerda von Bülow, Reggio Emilia, Rytmik, triangulering

Innehållsförteckning

Inledning	1
Avgränsningar.....	2
Syfte	3
Frågeställning	3
Underfrågor.....	3
Teoretisk bakgrund	4
Reggio Emilia	4
Filosofin	4
Rytmik	6
Föra – följa.....	7
Improvisation	8
Rum.....	8
Tid.....	9
Kraft.....	9
Form.....	9
Allmänt om Rytmik	10
Metod	12
Kvalitativ forskning	12
Aktionsforskning	12
Observation.....	13
Triangulering	13
Intervju.....	14
Filma	14
Gemensam reflektionstid	15
Etiska överväganden	15
Resultat	17
Filmerna	17
Glädje i musiken	17
Saker som barnen lärt sig.....	17
Samspel/föra - följa.....	18
Barnens egna musicerande.....	18
Hur barnen lär	18
Intervjun	19
Glädje i musiken	19
Saker som barnen lärt sig.....	19
Samspel/föra - följa.....	20
Barnens eget musicerande	20
Hur barnen lär	21
Har barnens sätt att lära förändrats	21
Gemensam reflektionstid	22
Vecka ett	23
Vecka två	23
Reflektion vecka två	23

Vecka tre	24
Reflektion vecka tre	24
Vecka fyra.....	24
Reflektion vecka fyra.....	24
Vecka fem.....	25
Reflektion vecka fem.....	25
Resultatdiskussion, slutsatser och rekommendationer	26
Ett utforskande arbetsätt	26
Rytmik i mötet med Reggio Emilias filosofi.....	26
Rytmik ett utforskande arbetsätt	26
Slutsats	29
Förutsättningar för barns lärande.....	29
Tidsaspekten	30
Fortsatt arbete	31
Vidare forskning.....	31
Referenser	32
Bilagor.....	33
Intervjufrågor till pedagogerna	33
Till vårdnadshavare	34

Inledning

Att lyssna på musik samt spela och sjunga har alltid varit något som tagit stor plats i mitt liv. Det har alltid känts naturligt och roligt att få uttrycka mig med kroppen. Jag har alltid fascinerats av dans även om jag själv inte varit särskilt snabb på att lära mig olika danstekniker. Ändå är det något i kombinationen rörelse och musik som fångat och fångar mitt intresse, på något sätt hör de samman. För fem år sedan började jag på rytmikutbildningen på musikhögskolan i Malmö. I utbildningen har jag utmanats i att utveckla mina rörelser och märkt att det finns oändligt många sätt att använda kroppen i lärandet, upplevelsen och förståelsen av musik.

Samtidigt som jag började fundera på vad mitt examensarbete skulle handla om beslutade jag mig för att flytta. Jag fick då erbjudande från en förskola om att börja arbeta där, vilket jag tackade ja till.

Min nya arbetsplats använder sig av ett Reggio Emiliainspirerat arbetssätt. Här uppmuntras barnen till att använda sina så kallade hundra språk eller uttryckssätt och att arbeta på ett utforskande sätt. Några uttryckssätt kan vara att skapa i bild och lera. För dessa språk finns sedan tidigare en ateljerista anställd vilket påverkar arbetet mycket på förskolorna. Ateljeristans roll är att arbeta tillsammans med pedagoger och barn i projekt med de kunskaper hon har. Projekten pågår under en längre tidsperiod på ett eller flera år. Just nu pågår ett projekt där varje barngrupp har valt var sin plats att utforska. Förskolan har alltså sedan tidigare en ateljerista anställd, inriktad på de visuella språken. Det som föreståndarna och pedagogerna däremot saknat sedan länge var att få ett mer utvecklat arbete när det gäller musik. I och med att jag sedan tidigare hade personlig kontakt med verksamheten föll det sig så att föreståndarna, för dessa förskolor, frågade mig om det här skulle kunna vara ett intressant arbete för mig. Efter lite funderande insåg jag att det var en väldigt stor möjlighet för mig som skulle generera mycket intressanta erfarenheter för framtiden. Hur kan utforskande arbetssätt i musik utformas på förskolorna? Jag hoppades också att mina 4 år på rytmikutbildningen på musikhögskolan skulle vara en bra grund att stå på. Nu har jag en 50 procents anställning på förskolan och sökandet efter hur en Rytmikateljerista arbetar har börjat.

För att det inte ska bli några missförstånd vill jag beskriva innebörden av begreppet Rytmik som det används i detta arbete. I Nationalencyklopedin står följande om rytmik:

Rytmik 1 läran om rytm. Ordet används ibland även som synonym till ordet rytm. **2** systematiserad övning av den musikaliska sensibiliteten genom kroppsrörelser. Jfr Émile Jaques Dalcroze. (www.ne.se)

Alltså finns det två betydelser av ordet rytmik. Dels är det en benämning för ett rytmiskt förlopp, kommer från grekiskans *rhythmo*'s tidsmått, takt, rytm. Dels är Rytmik en benämning av en pedagogisk metod som jag kommer att beskriva i teoridelen. För att markera att jag menar Rytmik som pedagogisk metod har jag valt att skriva detta med stort R.

Avgränsningar

I studien skedde empiriinsamling i en förskolegrupp med 14 barn i åldrarna 1 – 2,5 år. Rytmik används i alla åldrar men jag har valt att fokusera på Rytmik riktad till barn och då specifikt på nämnd förskolegrupp. Forskningsfrågan avgränsas alltså till att omfatta den verksamhet som jag mött och arbetat med under den tidsperiod då studien genomförts.

Syfte

Mitt huvudsakliga syfte med arbetet är att se hur barnen lär i mötet mellan Reggio Emilias filosofi och Rytmik. Jag vill se hur jag som Rytmikpedagog kan använda mina kunskaper i en barngrupp på en förskola med inspiration från Reggio Emilia.

Frågeställning

Jag har fått möjligheten att arbeta på en förskola som ateljerista med fokus på musik. Jag kommer att arbeta på ett liknande sätt som den andra ateljeristan men med Rytmikmetoden som grund. Därför blir min forskningsfråga:

- Vad händer med barns lärande i mötet mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik?

Underfrågor

- På vilket sätt påverkar förskolans förutsättningar lärandet hos barnen?
- På vilket sätt utforskar barnen musik?
- Vad lär sig barnen?

Teoretisk bakgrund

Reggio Emilia

Reggio Emilia är en stad som ligger i norra Italien och har gett namn till den pedagogiska filosofin som under femtio år har utvecklats i stadens kommunala förskolor. Loris Malaguzzi (1921-1994) förskolläraren, psykologen och professorn var eldsjälens i arbetet med att ge barnen möjlighet att uttrycka sig med alla sina hundra språk. I en dikt skriver han bl.a. att ett barn har hundra språk (och där till hundra, hundra, hundra) men berövas nittionio. Malaguzzi menar att barnet är rikt och kompetent. Han beskriver att barnet har hundra sätt att exempelvis tänka, leka, tala, sjunga, lyssna på, men att skolan och kulturen skiljer huvudet från kroppen och begränsar barnen i deras kreativitet så att de inte kan använda hela sin förmåga.

Den första förskolan med de nya filosofiska tankarna startades den tjugofemte april 1945 som var befrielsedagen efter världskriget och inbördeskriget. Då hjälptes den lokala befolkningen åt att bygga ett daghem åt barnen för en mer demokratisk framtid. Ett stort jobb lades ned på att bygga daghemmet och det var ett frivilligt arbete som tog åtta månader under lördagar och söndagar att färdigställa. Man använde sig av tegelstenar från de sönderbombade husen. Malaguzzi fick höra talas om daghemmet och blev tagen av dessa människor som var så engagerade och gratis ställde sina kunskaper till förfogande (Wallin, 1996). Malaguzzi som kom att handleda arbetet ville att förskolan skulle bli en plats där barnen fostrades i att tänka själva. Man ville hjälpa den nya generationen till ett bättre liv där antidemokratiska rörelser skulle bekämpas.

Filosofin

Reggio Emiliafilosofin sätter barnet i fokus och vill att det ska få möjlighet att utveckla sina många språk. Observations- och dokumentationsarbete är en väldigt central del i arbetet.

Man anser att barnet är kompetent och att den vuxnes roll inte är att ge svar på alla frågor utan att snarare ställa barnen inför problem och att lita på deras kapacitet. Den vuxne lämnar därmed inte barnen utan finns hela tiden med i utforskandet för att lyssna, se och dokumentera. Pedagogerna vill ofta lösa barnens problem men det gäller snarare att utmana barnens tankeförmåga så att de tänker vidare (Wallin, 1993). Den vuxne kan fundera över hur barn kan stödjas i att se företeelser ur olika synvinklar och sammanhang genom att ställa frågor eller understryka något som sagts. Barnen får gärna "smitta" varandra med sina kunskaper, låna

idéer och använda och förändra dem, detta gör att kunskapen blir större än om jag bara skulle sitta och hålla på mitt och mina idéer (Kennedy, 1999).

Det är inte bara i talet och diskussionerna som utforskandet sker.

Barn forskar med sina kroppar och kroppens upplevelser som utgångspunkt och grund. Det är i alla fall min erfarenhet. Det är genom att göra och känna med din kropp som du kan befästa en kunskap, eller en upplevelse, och göra det till din... Rörelse och lek har länge varit en viktig del i svenska förskolor och jag har genom åren fått uppleva hur ett medvetet arbete med framför allt rörelse har hjälpt många barn att hitta sin förmåga till koncentration och kunskap om sin kropps resurser. (Kennedy, 1999, s.101)

Karin Wallin (1993) skriver i boken *Flygande mattor och forskande barn*, att barnen har olika vägar till förståelse. Ibland kan barnet ha en lång väg till förståelse och då hjälper inte de vuxna orden. Då måste man som vuxen lära sig att vänta. Man talar mycket om tid i denna bemärkelse i Reggio Emilia. Det är viktigt att ge barnen den tid de behöver så att de kan ta alla sina steg på sina egna kunskapsvägar.

Malaguzzi poängterade att man bör prioritera det praktiska före det teoretiska. Han lämnade därför inte heller något skrivet material efter sig eftersom han också ansåg att pedagogik är en föränderlig process. På förskolorna i Reggio Emilia vill man uppmana de pedagoger som får mycket inspiration från Reggio Emilias filosofi att tänka själva och se till sitt eget sammanhang. Karin Wallin, pedagog från Sverige, har gjort studiebesök på ett daghem i byn Cella en mil från staden Reggio. Barnomsorgschefen Sergio Spaggiari berättade då för henne om verksamheten.

Barnen i Reggio Emilia lever alltså inte i någon paradisisk undantagsvärld. Förskolorna är en verklighet mitt i en vardag. I *vår vardag!* Verksamheten ger inte modeller för andra och går inte att direktöversätta till ett sammanhang som är ett helt annat. Vi vill inte heller ha beundrare och imitatörer. Däremot tror vi på dialoger och konfrontationer. Kunskap skapas i mötet mellan människor. (Wallin, 1996, s.17)

Vidare menar Sergio Spaggiari att man i traditionell pedagogik ofta ser det på det sättet att det är den vuxne som sitter inne med all kunskap som ska förmedlas till barnet som inte kan eller vet.

Som sagt är observations- och dokumentationsarbetet en viktig del i den utforskande verksamheten. Detta arbete kan ske på olika sätt och ett sätt kan vara att skriva dagboksanteckningar. Några andra sätt är att ta kort, filma eller skriva ner citat från barnen. Därefter är det viktigt att tillsammans med sina kollegor gå igenom det som dokumenterats. Alla har olika bakgrund, kunskap och erfarenhet och upplever saker på olika sätt. Genom att pedagogerna delar de tankar de får finns det större möjlighet att kunna förstå varje barn. Observationen och dokumentationen används också framförallt tillsammans med barnen. Barnet blir stärkt när de konkret får se att någon verkligen sett det den har gjort. Pedagogerna stärker barnen genom att synliggöra deras görande (Kennedy, 1999). Det ger också större möjlighet för barnen att få en överblick över hela processen och hjälper dem att minnas arbetet bättre. ”Föräldrarna kan följa vad vi gjort, den övriga personalen på daghemmet och personal på andra daghem likaså” (Barsotti, 1986, s.105).

Rytmik

Rytmik är en musikpedagogisk metod och grundades av Émile Jaques-Dalcroze. Dalcroze (1865-1950), var en schweizisk musikpedagog, teoretiker och tonsättare som utvecklade en metod för träning av musikalisk sensibilitet genom att översätta rytmer till kroppsrörelser (www.ne.se). Dalcroze märkte att hans elever, på konservatoriet i Genève, ofta gjorde små rörelser för att underlätta gehörsövningar och detta var startpunkten för fortsatta studier inom området. Han upptäckte när han undervisade i satslära att eleverna behövde göra övningar där både kropp och intellekt utvecklades parallellt där man oavbrutet utbyter uttryck och upplevelser, att man både får höra och göra kunskapen. ”Det krävdes en samordning av muskler och nerver och en balans mellan kropp och själ” (Dalcroze, 1920/1997, s. 8).

Gerda von Bülow (1904-1990) musiker, rytmikpedagog och författare, utbildad i Hannover, Tyskland, var en av dem som vidareutvecklade rytmikmetoden i Norden, främst i Danmark och Sverige där hon tog initiativet till att starta rytmikutbildningar. I Malmö var hon huvudlärare i Rytmik 1961-1975. I boken *Vad är Rytmik* beskriver Bülow (1974) sina tankar om Rytmik, eller som hon kallar det: Rytmisk-Musikalisk Uppfostran (RMU). Här tar hon bland annat upp några av grundstommarna i Rytmik som fortfarande är aktuella i dagens Rytmikundervisning. Föra och följa principen, rum, tid, kraft, form och improvisation är några begrepp hon tar upp och som jag också kommer att titta lite närmre på från olika synvinklar:

I stora drag kan man definiera den rytmiska arbetsprincipen som en inläring genom spontan rörelse under föra- och följprincipen och med medvetet använd-

dande av begreppen rum, tid, kraft och form. Därifrån får stoffet en personlighetsutvecklande verkan, vilket har en mentalhygienisk påverkan. (Bülow, 1974, s.15)

Eftersom Rytmik är ett område som inte har en tradition bakåt som bygger på forskning utan på väl beprövad praktisk erfarenhet så finns marginellt med forskningsresultat att tillgå när vetenskapliga texter i ämnet ska skrivas. Av denna anledning är i detta arbete exempelvis hänvisning till doktorsavhandlingar begränsat i samband med beskrivning av Rytmikteorier. Jag kommer nu att belysa några av de grunder som G. Bülow (1974) byggde sitt arbete på.

Föra – följa

Ett sätt att arbeta med föra – följapprincipen är att t.ex. låta barnen arbeta i par och göra spegelövningar till lugn musik. Detta innebär att barnen i paret står mitt emot varandra och det ena barnet som leder rör sig långsamt och speglar sig i det andra barnet som försöker följa rörelserna så att det blir så lika rörelser som möjligt. På så vis krävs det mycket koncentration från båda barnen. I denna övning krävs det att den som leder är tydlig i sina rörelser, är kreativ i att hitta på rörelser och är uppmärksam på att den andre hänger med. För den som följer krävs det att vara mycket uppmärksam på hur den ska röra sig, ha god reaktionsförmåga och kroppskänedom. Föra – följapprincipen kan också innebära att man reagerar med olika rörelser på impulser som man tar emot. Genom rörelsens uttryck bearbetas den impuls som skickats ut. Ett exempel kan vara att den ene i ett par ger en impuls genom att trycka på den andres axel. Impulsen kan t.ex. besvaras genom att följa med trycket och fortsätta rörelsen vidare i rummet tills rörelsen klingat ut eller kanske tills en ny impuls ges. Musiken som väljs till denna övning påverkar också vad som händer i givandet och tagandet. Vidare bör framhållas att både impulser och uttryck kan ske visuellt, auditivt och taktilt.

För den förande innebär det: initiativtagande, beslutsamhet, uppfinningsrikedom, fantasi och inte minst ansvarsmedvetande, då den förande bär ansvaret för ett lyckat förlopp av uppgiften. För den följande innebär övningen en skärpning av de visuella respektive auditiva och taktila sinnena, av anpassnings och samarbetsförmågan. (Bülow, 1974, s.19)

Det är just i mötet med den andre som en utveckling sker.

”I mötet med den andre, där ett givande och tagande står i centrum, utvecklas individen. I detta finns inkluderat att även pedagogen är del av lärandet” (Bohlin, 2009).

Alltså sker förändret och följandet hela tiden växelvis så att barnen får öva sig i båda situationerna. Det kan också vara så att en person för hela eller delar av gruppen. Personen kan vara antingen läraren eller något av barnen. Likaså kan det vara en grupp som leder en eller fler. Har barnen övat på detta mycket blir det ett samspel som gör att man inte kan säga vem av parterna som leder.

Improvisation

Improvisationen är en viktig del i samlingen. Då får barnen möjlighet att använda både sin fantasi men också de erfarenheter som de fått med sig under samlingen eller tidigare. I improvisationen utvecklas människan. Detta beskriver Bülow när hon talar om melodisk improvisation.

Om det är RMU's uppgift att bl.a. utveckla människan, både fysiskt, psykiskt och konstnärligt, kan improvisation i alla dess former inte undvaras, tvärtom den måste räknas som en viktig hörnsten i arbetet. (Bülow, 1974, s.78)

Bohlin poängterar vikten av att inte stanna vid att reproducera.

Barnet lär genom att härma/imitera. Här är något som behöver beaktas. Vi måste uppmärksamma att vi inte stannar vid att barnet endast reproducerar utan också får möjlighet att pröva och omvandla sina erfarenheter. Imitering, kontrastering och vidareutveckling behöver finnas i en föra-följa-process. (Bohlin, 2009)

I Rytmik kan improvisationen ske på många olika sätt med bl.a. instrument, sång och rörelse. När barnen exempelvis improviserar i rörelse kan det vara en hjälp att ge vissa riktlinjer som t.ex. att röra sig högt upp eller på golvet, låta bara en kroppsdel röra sig i taget, gå i vissa mönster i rummet eller något annat som kan inspirera barnen. Att som ledare avgränsa det material som improvisationen tar sin utgångspunkt i kan vara något som öppnar upp för improvisation och skapande.

Rum

”Begreppet rum spelar en ganska allsidig roll i RMU” (Bülow, 1974, s. 21). Bülow beskriver hur olika övningar i RMU ökar rumsuppfattningen. Man mäter rummet med kroppen och uppmärksammar avstånd, rummets form, förhållandet mellan sig själv och de andra personerna i rummet. Rummet behöver inte vara ett faktiskt rum, alltså den plats där man fysiskt befinner sig. Exempelvis kan det vara förhållandet till de andra personerna i gruppen som skapar

rummet. Det kan alltså vara både ett rum där man samlas inomhus eller en plats utomhus som begränsas av var gruppen befinner sig.

Tid

Musik och rörelse har ett förlopp som löper över en viss tidssträcka, vilket håller dem samman. En rörelse kan t.ex. vara långsam och klinga ut länge precis som t.ex. en ton i slutet av ett stycke.

All rörelse sker inom en viss tid, och olika övningar inom RMU ger en ökad rumsuppfattning. Man mäter tiden med kroppen – olika pulser, rytmer, rörelser och paus förankras i kroppen för att skapa ett inre gehör. (Adolfsson & Lövgren, 2006, s.8)

All musik och rörelse har ett tempo. För att få en uppfattning om tempot kan kontraster användas i övningar som snabbt/långsamt eller crescendo/diminuendo.

Kraft

Det är av stor betydelse vilken kraft man använder i musiken och rörelsen. Det är det som gör att det skapas nyanser i musicerandet, och musiken och rörelsen får liv.

Muskelkontroll, spännings- och avspänningsgrader, avslappning, vikt och motvikt, slungkraft, kraftansats och kraftinsats m.m. är frågor, som dyker upp i praktiken, när det gäller kraftens användning. (Bülow, 1974, s.27)

Det är alltså tal om vilken energi som används i musiken och rörelsen. Det behöver finnas en medvetenhet om hur mycket kraft som ska läggas i rörelsen/spelet för att kunna uttrycka det som önskas. Kraften/nyanserna i rörelsen och musiken skulle som exempel kunna vara: svag, stark, markato, legato, crescendo eller diminuendo.

Form

Rum, tid och kraft hör tätt samman då de hela tiden är beroende av varandra. De finns där naturligt hela tiden i rörelsen. Det skapas en form av det rörelseförlopp som sker när man fastlägger dessa, precis som i ett musikstycke. Dessutom kan man se samlingen som en form.

Formen/samlingen är indelad i en inledning, ett genomförande och en avslutning. Varje del består sedan av olika moment. På samma sätt som det genom hela samlingen ska ske en progression från det kända till det okända ska varje moment delas upp och visa på en tydlig progression (Bohlin, 2009).

I en samling är det, som i ett musikstycke, viktigt att övergångarna mellan de olika delarna är genomtänkta så att samlingen inte stannar upp. Imitation, utforskande och improvisation är viktiga delar som måste finnas med. Som avslutning och för att knyta samman det som upplevts på samlingen kan de moment som funnits med komma i en ny bearbetande eller avslutande form. En form kan också sträcka sig över längre tidsperiod där flera samlingar i följd samlas och bildar en form (Bohlin, 2009).

Allmänt om Rytmik

”Jag hör – jag glömmer

Jag ser – jag kommer ihåg

Jag gör – jag förstår”

Kinesiskt ordspråk

Rytmik är en helhetspedagogik som bygger på en filosofi innefattande människan som odelbar helhet – organism, intellekt, emotion – (kropp, ande, själ). I Rytmik får barnen träning på många olika områden. Med musiken och rörelsen i centrum tränas barnen socialt, fysiskt, intellektuellt och emotionellt (Bülow, 1974). Dalcroze menar att det är viktigt att barnet får kännedom om sig själv och sin kropp och får grepp om sin personlighet. Är man trygg i sin kropp och lär sig uppskatta dess möjligheter blir det också en ”värdig hemvist för själen” (Dalcroze, 1997, s. 96).

”Rytmik är ett sätt att med musik och rörelse uppleva, förstå och lära antingen något inom eller utom musikaliskt mål och på så sätt stödja barns utveckling och lärande” (Bohlin, 2009).

Rytmik används oftast i en grupp eftersom samspelet mellan människor är väldigt viktigt. I gruppen får man möjlighet att arbeta både tillsammans, i mindre grupper och individuellt.

Rytmikpedagogiken har efter sin lansering, hela tiden förändrats i sitt utförande, beroende på den person som leder verksamheten och i vilken tid den använts.

Ann-Krestin Vernersson, huvudlärare på rytмикutbildningen på Musikhögskolan i Malmö sedan 1987, berättar om sin syn på Rytmik i sin magisteruppsats.

”Rytmik är en musikpedagogik med en helhetssyn som fokuserar på lärandet där alla delar som man tycker ska finnas med finns” (Vernersson, 2003, s. 3).

Rytmikmetoden tolkas hela tiden av den eller de personer som använder den.

Rytmikutbildningen i Malmö grundar sig på Gerda von Bülow's vidareutveckling av Dalcroze-metoden. Man kan se det som en modernare variant av Dalcroze-metoden, en utbildning som ständigt förnyas och utvecklas för att följa med i tiden. Jaques-Dalcroze ville att hans ursprungliga metod skulle utvecklas, och detta har von Bülow och senare Ann- Krestin tagit fasta på. (Adolfsson & Lövgren, 2006, s.10)

Alltså finns det inget klart och tydligt facit över hur rytmikmetoden ska användas. Det som man dock kan se när man läser om personer som arbetat och arbetar med metoden, t.ex. Dalcroze, Bülow och Vernersson, är att de tycker att Rytmik är ett bra sätt att lära sig musik.

Metod

I detta kapitel kommer jag först att redogöra för vilken forskningsmetod jag valt. Jag kommer sedan att beskriva på vilket sätt jag använt denna i praktiken. Sist följer ett kapitel om etiska överväganden.

Kvalitativ forskning

Med hjälp av intervjuer, filmer och gemensamma reflektioner har jag gjort min empiriinsamling. Med kvalitativt inriktad forskning menar man enligt Patel och Davidson (2010) forskning där datainsamlingen fokuserar på ”mjuka” data, t.ex. i form av kvalitativa intervjuer och tolkande analyser.

Den kvalitativa forskaren ställer frågor av typ: ”Vad *betyder* fenomenet?” och ”Vad *handlar* det om?”, medan den kvantitativa forskaren frågar: ”Hur *vanligt* är fenomenet?” och ”Vilka är *sambanden*?”. (Widerberg, 2002, s.15)

Jag har valt en kvalitativ forskningsmetod eftersom denna studie undersöker hur och vad barn lär och eftersom jag själv är aktör i den miljö som utforskas. Kvantitativ forskning skapar ofta mer statistiska, storskaliga undersökningar där forskningen sker med hjälp av metoder som enkäter eller strukturerade intervjuer. Faran med att använda kvalitativ forskning är att jag som forskare är involverad i det område och den grupp som skall undersökas. Risker finns och man inte klarar att distansera sig tillräckligt. Ely m.fl. (1993) uttrycker det: ”Vi är allför förtrogna när vi inte kan göra det välbekanta obekant” (s.23) Å andra sidan kan en kvalitativ forskare, som är insatt i denna metod men samtidigt medveten om riskerna, ha en möjlighet att förhålla sig till dessa.

Jag har under fyra veckor arbetat på en avdelning med 1-2,5 åringar. Jag har innan och under arbetets gång haft kontakt och diskuterat rytmiksamlingarna tillsammans med mina kollegor som är förskollärare på avdelningen.

Aktionsforskning

Jag har i mitt arbete valt att använda mig av aktionsforskning. Aktionsforskning kan beskrivas som en ansats som tar utgångspunkt i praktiken, verkar för ett samarbete mellan forskare och praktiker och verkar för en forskning som leder till förändring (Rönnerman, 2004). Det handlar om att utveckla och förändra verksamheten men också att lägga mycket tanke vid hur förändringen går till och vad som händer under arbetets gång. Min roll är att vara både forskare

och praktiker. Detta har varit både väldigt givande och utvecklande då jag fått gå in på djupet i utforskandet av musik med förskolebarn, både i praktiken och i analyser och reflektioner. Det som ibland har varit en svårighet är att det blir mycket att hålla reda på, både att utveckla arbetet men också att följa processen utifrån och skapa sig en förståelse för vad som sker. Samtidigt har detta varit en fördel eftersom jag i forskandet varit väl insatt i de situationer som uppstått och även i praktiken på ett ingående sätt kunnat registrera det som skett.

Observation

Inom aktionsforskning finns olika verktyg som man kan använda för att kunna sammanställa det man kommit fram till. Rönnerman (2004) nämner dagboksskrivande, observation och handledning.

Observationer av praktiken är det sätt jag valt för att kunna följa vad som händer i barns lärande i mötet mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik. Observationen används för att utifrån betrakta vad det är som händer. Detta kan göras på olika sätt som t.ex. att skriva ner vad som sker under ett visst tidsförlopp, intervjua/samtala med närvarande eller filma. Rönnerman (2004) skriver: ”I stället för att själv anteckna kan videokamera med fördel användas. Den ger ju också möjlighet att vid upprepade tillfällen se samma händelse.”

En viktig del i aktionsforskningen är att analysera det material som samlats in. En början är att försöka hitta mönster i materialet, att se om man finner några likheter mellan olika data (Rönnerman, 2004). I denna studie tittar jag på om den insamlade informationen tillsammans med mina egna erfarenheter kan ge kunskap om praktiken.

Triangulering

Jag har för avsikt att använda mig av triangulering i mitt insamlande och analyserande av data. Jan Nilsson skriver om triangulering i sin bok *Att se och förstå undervisning*. Här citerar han Malmgren, Nilsson & van de Ven (1992).

...I korthet innebär triangulering att samma fall studeras, analyseras och tolkas utifrån olika perspektiv och positioner (ursprungsbetydelse = från tre håll; triangel)... (Nilsson, 1999, s. 55)

I Nilsson (1999) berättas även om fler typer av triangulering: metodologisk-/teknisk-, teoretisk-, data- och forskartriangulering. Jag har valt datatriangulering eftersom det innebär att samma fenomen dokumenteras med hjälp av olika källor som belyser saken från olika håll. Detta tyckte jag passade min studie där jag vill se barnens lärande från olika håll. Dessutom

får jag triangulering genom reflektioner från tre olika håll, från mig själv, mina kollegor och de reflektioner vi gjort tillsammans.

Nilsson (1999) förklarar triangulering med hjälp av en jämförelse med en portfölj och fyra personer. Portföljen står placerad på ett bord och fyra personer sitter på var sin sida om bordet. Personerna runt bordet får alla beskriva portföljen från sin egen synvinkel vilket gör att det blir fyra olika beskrivningar av samma sak. Nilsson menar att ju fler som observerat ett objekt, ju mer korrekt blir den sammanslagna bilden av objektet. Den blir dock aldrig fullständig då vissa delar av portföljen inte syns t.ex. botten och innandömet. Alltså får man aldrig en absolut sann bild av hur verkligheten är. Men bilden kan bli lite tydligare med hjälp av fler sätt att se på saken.

Jag har valt att analysera: filmerna från rytmiksamlingarna, intervjun med pedagogerna som varit med vid rytmiksamlingarna samt anteckningar från de gemensamma reflektionstillfällena som vi har haft kontinuerligt varje vecka under den period jag varit där.

Intervju

Efter de veckor när jag haft samlingar med barnen intervjuades de tre pedagoger som arbetar på avdelningen. Intervjun handlade om vad som hänt under de veckor som vi haft tillsammans och barnens lärande under denna period. Jag valde att samla alla tre pedagogerna samtidigt eftersom dessa är vana vid att diskutera med varandra. För att få en mer avslappnad stämning vid intervjun fick de diskutera fram svar på frågorna tillsammans. På förskolan uppmanas pedagogerna att ta hjälp av varandras kunskaper. Detta genomsyrar även arbetet med barnen där de försöker skapa situationer för barnen att möta varandra. Därför kändes det mest naturligt att ha en intervju där alla pedagogerna på avdelningen närvarade.

Jag filmade intervjun för att sedan kunna transkribera den så att man skulle få en bättre översikt över vad som sagts och på så vis få lättare att analysera materialet.

Sedan kategoriserades den information som jag tyckte var relevant utifrån mina frågeställningar. Kategoriseringen resulterade i följande rubriker, som beskriver vad som sagts under intervjun: *Glädje i musiken*, *Saker som barnen lärt sig*, *Samspelföra – följa*, *Barnens musicerande*, *Hur barnen lär* och *Har barnens sätt att lära förändrats*.

Filma

Mitt tillvägagångssätt har varit att filma det mesta av det som barnen och vi pedagoger gjort under rytmikstunderna. Jag har i de flesta fall förberett och ställt en filmkamera på ett stativ så

osynligt som möjligt men också i några fall hållit i kameran och filmat det som hänt. Barnen verkar inte vara besvärade av filmkameran när den stått på ett stativ och inte heller när jag har hållit i den själv. Barnen är vana vid att bli fotograferade och filmade då detta sker varje dag i dokumentationsarbetet av pedagogerna. Jag har oftast använt mig av stativet till kameran eftersom jag då själv kunnat vara mer fokuserad på barnen och samlingen och slappit momentet att dessutom filma. Efter att jag filmat i fyra veckor var det dags att klippa filmerna. Det skulle varit intressant att analysera allt som har hänt men arbetet rymmer inte detta. Jag har valt ut intressanta ögonblick ur mina rytmiksamlingar där jag tycker mig se att barnen lär eller att det kanske uppstår någon sort problematik. Det har inte varit lätt att välja ut klippen och ju fler gånger jag ser en filmsnutt desto fler saker upptäcks. Genom att följa ett barn i gruppen ena gången och sedan nästa gång följa ett annat barn, tills alla barn studerats, uppmärksammas hela tiden nya aspekter.

Analysen av filmklippen organiserades under samma rubriker som intervjuerna (se kapitlet ovan). Denna indelning gjordes för att dessa rubriker väl beskriver viktiga aspekter från samlingarna. Den sista rubriken, *Hur barnens sätt att lära förändrats*, togs däremot inte med då den handlar om hur barnens lärande förändrats sedan jag började med mina samlingar på avdelningen. Detta kan inte urskiljas i filmerna.

Gemensam reflektionstid

Jag har varit med på pedagogernas reflektionstid som är två timmar i veckan. De gemensamma anteckningarna från dessa stunder är också en del av empirin.

På förskolan har pedagogerna två timmars reflektionstid i veckan när de helt kan ägna sig åt att diskutera hur arbetet går, titta på dokumentationer och reflektera. Under denna tid har två reflektionsvikarier hand om barnen så att alla ordinarie kan vara med och reflektera tillsammans.

I min analys av materialet valde jag ut det som jag ansåg relevant från varje vecka.

Etiska överväganden

För att kunna få tillstånd att filma barnen under samlingarna gick jag tillväga på följande sätt. Ett brev lämnades till föräldrarna där jag bett om deras godkännande av att jag skulle få filma barnen i forskningssyfte. Jag förklarade i brevet att det endast är jag som tittar på filmerna och att man i mitt arbete inte kan urskilja vilka barn som är med i studien.

Före intervjun berättade jag för pedagogerna att deras namn kommer att vara fingerade i studien eftersom jag ville att de skulle kunna känna sig fria i hur de kunde uttrycka sig. Jag gav också möjlighet för pedagogerna att läsa igenom intervjun i efterhand för att ge möjlighet att stryka de ställen där de ansåg att de inte uttryckt sig som de tänkt eller menat.

Resultat

Filmerna

Filmandet är ett bra sätt att dokumentera samlingarna på. Eftersom jag själv är aktiv är det svårt att reflektera över allt som händer under samlingarna. I efterhand kan man se att barn som jag trodde var oengagerade egentligen var delaktiga även om man inte kunde höra eller se det på deras rörelser. Deras engagerade blickar talar ett tydligt språk.

Glädje i musiken

På filmerna ser jag att barnen är glada och ser intresserade ut av musiken och rörelserna. De är mycket koncentrerade på vad som händer. Det märks att humor är en viktig ingrediens i att fånga deras intresse. Efter många av sångerna är det vanligt att någon startar en spontanapplåd som alla hjärtligt stämmer in i.

Saker som barnen lärt sig

Barnen övar på paus i musiken på olika sätt. I en av sångerna där barnen spelar ägg och sjunger ska de spela under vissa partier och inte under vissa. Under de första samlingarna ser barnen ut att tycka att detta är ganska svårt, men efter att ha övat några veckor ser jag i de senare filmerna att det går lättare och barnen vet när de ska hålla äggen stilla. Barnen har dessutom spelat till varandra från olika avstånd. Ute står de t.ex. i två grupper bakom varsitt stort träd, som är på ca 15 meters avstånd, och turas om att spela en grupp i taget. Barnen lyssnar noga och har i samlingarna övat upp sitt lyssnande under dessa veckor.

Ute på platsen hittar barnen pinnar som de leker med. Ett barn börjar utforska ljudet på pinnarna och använder dem ungefär som claves. Han lyssnar på skillnaderna beroende på pinnarnas storlek. Lyssnandet har skärpts och de är mer uppmärksamma på olika ljud.

Barnen har lärt sig att utforska olika ljud på de olika instrumenten. Framförallt rytmägg och trummor.

Barnen har lärt sig olika kvalitét i rörelserna. I samlingarna har de gjort långsamma spegelövningar och använt både snabbt och långsamt i spel och rörelse. De har lärt sig att följa tempot.

Samspel/föra - följa

När barnen blir uppmärksamma på vad barnen runt omkring gör blir det roligt och naturligt att få pröva och härma. I spelet med rytmäggen blir det tydligt när barnen turas om att komma på hur de ska spela. De utmanar varandra genom att hitta på olika sätt att spela.

I flera av filmerna som jag har analyserat börjar barnen samlingen redan innan jag satt igång den. När barnen sitter i ring och väntar på att alla ska samla sig böjer sig ett barn framåt och slår händerna i golvet, sätter sig igen och upprepar rörelsen. Barnen som sitter bredvid följer genast med i rörelsen. I en annan samling klappar ett barn på sina knän och flera andra barn härmar och klappar med.

Vid några tillfällen sätter jag på musik ute på platsen. Barnen samlar sig runt CD-spelaren och väntar på vad som ska hända. När ingen av oss vuxna tar initiativ till att sätta igång någon aktivitet tar barnen saken i egna händer. Några barn börjar gunga i knäna till musiken, ett barn börjar klappa i händerna och de andra barnen börjar också klappa.

Barnens egna musicerande

Några barn som inte agerat i rörelse och sång under samlingen, som istället mer iakttagit och tagit in vad som hänt, har istället ofta spelat efter den styrda delen. Ett exempel är ett barn som efter en rytmäggs-samling sitter ute i gräset och lägger några ägg på sina ben, klappar på sina ben och sedan lägger ner äggen i gräset. Han upprepar mönstret flera gånger. Ett annat barn provar att lägga äggen innanför strumporna och går runt och lyssnar på hur det låter.

På en av filmerna finns inspelat när jag på beställning av en tvååring satt på musik i musikrummet. Hon dansar och känner in musiken. Hon prövar massor av olika rörelser och håller på oavbrutet i minst fem minuter. Hon har en klubba i varje hand och även dessa verkar inspirera hennes rörelser. En ettåring dansar runtomkring henne och de är helt inne i vad de gör. De har ett tyst samspel och musicerar i rörelsen tillsammans.

I en samling ute fick barnen fria händer att utforska rytmägg som jag placerat ut över hela platsen. Här musicerar barnen på många olika sätt och hittar många olika sätt att spela på. Det finns inget slut på deras kreativitet.

Hur barnen lär

När jag följer samlingarna från den första till den sista så ser jag att de lär genom att få göra sakerna många gånger.

De lär genom att följa varandra när de har roligt. Det behöver inte vara just att de skrattar men de är motiverade. De är även intresserade om jag fångar upp någon av deras idéer som de t.ex. hör eller gör.

Barnen improviserar mycket och gärna. Det verkar inte finnas mycket hämningar inför de andra barnen eller oss vuxna. Det kan snarare ibland vara svårt att ”stoppa” improvisationen eller det fria utforskandet när det är dags för något mer styrt i samlngen.

Intervjun

För att kunna följa de tre pedagogerna har jag gett dem fingerade namn.

IA = Informant A

IB = Informant B

IC = Informant C

Glädje i musiken

”Jag tänker genast på att de har lärt sig att det är roligt att musicera... att vara tillsammans i musiken. Det är det första jag tänker på.” säger IA, och IB:

Man vill ju att barnen ska lära sig på ett lekfullt sätt... Det är ju inte meningen att man ska få känslan att det här är för svårt för mig utan när man ger barnen den här grundläggande roliga tekniken så blir det ju att man får upp ögonen på ett nytt sätt.

Pedagogerna har upplevt att barnen haft det roligt på rytmksamlingarna vilket de tycker är positivt. ”Det blir ett meningsfullt sammanhang när vi har roligt och njuter tillsammans av detta” säger IA. De kommer också fram till att musiken berör och man kan uttrycka sina känslor i musiken.

Saker som barnen lärt sig

IA berättar att hon tycker att barnen har börjat upptäcka vikten av pauserna i musiken. De andra pedagogerna fyller i att barnen dessutom kan behärska starkt – svagt och snabbt – långsamt både rent tekniskt men också själva orden. IB säger: ”Genom att lekfullt pröva på olika sätt så har de lärt sig och fått känslan av att alla kan spela. De vågar experimentera och lär sig att det är okej.”

IB menar att barnen har skapat en förståelse för att ljud och musik hör ihop samt ljud och rörelser. ”De gör ju rörelser, de gör ju ljud med kroppen.” (IB). Det som också uppmärksammas är att barnen lyssnar efter när tonerna i ett stycke eller en sång klingat ut och visar med en applåd att det är slut.

Musik och tecken hör också ihop konstaterar pedagogerna. IB berättar om att ett barn på eget initiativ ritat ljud på ett papper som hon visar för en av pedagogerna. Detta leder till att vi låter fler barn pröva detta på ett stort papper på en vägg. Barnen ritade på pappret samtidigt som de säger hur det ljud låter som de tecknar ned. IC berättar om ett barn som bett om att få sjunga teckningen och de är alla imponerade av barnens kompetens.

Det är ju något jättestort som vi har upptäckt. Att de har den kompetensen att de vet att något så abstrakt som att tecken kan vara en symbol för något annat... alltså ljud. Det är ju väldigt avancerat tycker jag... som jag inte hade trott för tio år sedan att de kunde och för två år sedan när vi sa att: kan man dansa en teckning, tyckte vi att det var jättestort att de kunde det. Nu kan de ju gå mellan uttrycksformerna och verkar ju helt på det klara med att man kan det. (IA)

Samspel/föra - följa

Vid frågan om det finns några likheter när man jämför olika situationer där barnen lär, blir ordet *tillsammans* viktigt. Pedagogerna uppfattar att det är där många idéer föds. Barnen får inspiration av varandra. Det händer något när man kommer tillsammans i musiken. ”Man kan se i deras ögon att de har lärt sig att hon kan följa mig i musiken när jag kan följa henne.” (IA). Pedagogerna talar också utifrån egna erfarenheter där de själva upplevt att de blivit mer entusiastiska när de fått spela tillsammans med andra. Det skapas gemenskap och inspiration. Barnen har även på eget initiativ suttit i musikrummet och samspelat. IB berättar om ett exempel när två barn sitter mitt emot varandra på golvet med två ägg var. Det ena barnet spelar med en viss rörelse i kroppen och tystnar, det andra barnet tar vid och gör samma sak. Detta upprepas sedan flera gånger med olika rörelser.

Barnens eget musicerande

Eftersom pedagogerna är med barnen hela dagarna får de möjlighet att se hur barnen bearbetar eller spinner vidare på det de får uppleva i rytmksamlingarna. De ser hur barnen har fått en grundteknik i att använda instrumenten och att de gärna går till musikrummet och spelar. Instrumenten står alltid framme och barnen har nästan alltid möjlighet att gå dit och spela. De ser också hur barnen samspelar, de sitter t.ex. och lyssnar på sin kompis som spelar och härmar sedan och gör likadant.

Det som pedagogerna också återkommer till hela tiden och lägger stor vikt vid är det som hänt efteråt, det som barnen tagit med sig och gör själva utan en vuxens ledning. Där barnen tar egna initiativ och utvecklar egna teorier och idéer. IC nämner ett barn som varit lite tillbaka-

draget under samlingarna som senare på dagen lekt ”Följa John” med sin kompis och kiknat av skratt.

Pedagogerna anser också att de har blivit mer lyhörda för när barnen utforskar ljud och musik eftersom vi arbetat så medvetet med just musik under denna period. Pedagogerna lägger märke till när barnen utforskar ljud och försöker då att uppmuntra och ge utmaningar på samma spår.

IC berättar att barnen tar med sig det vi gjort hem: ”Som X mamma säger. Att hon har rytmiksamling hemma. Att de vill liksom dela med sig utav sina upplevelser och erfarenheter här till familjen.” Pedagogerna berättar om fler föräldrar som beskrivit hur barnen använder sina kunskaper hemma och att föräldrarna är nyfikna på vad deras barn varit med om på förskolan under dagen.

Hur barnen lär

Vid frågan hur barnen lär sig konstaterar pedagogerna att det är genom repetition och när de får göra det som de är intresserade av. De säger också att barnen lär genom att titta på varandra, och att härma efter. Både barn och pedagoger smittar varandra med kunskap. Pedagogerna börjar i det som de ser att barnen är intresserade av och utvecklar arbetet efter vad de ser att barnen intresserar sig för. När det är roligt lär barnen.

Tid är viktigt för barnen säger IC och de andra pedagogerna håller med. IC beskriver att barnen behöver tid att smälta och bearbeta kunskap. Tillgången till instrumenten finns hela tiden vilket gör att barnen i sitt eget tempo kan pröva och experimentera med spelet själva, med kompisarna eller pedagogerna.

Pedagogerna är ense om att barnen har olika sätt att lära. IA och IB berättar att vissa barn behöver stå bredvid och titta väldigt många gånger, de behöver mycket tid och andra behöver härma kompisarna och göra som kompisarna gör många gånger innan de tar egna initiativ. ”Och sen har vi ju de barnen som under samlingen sitter och kommer på nya moment, som inte ens vi har tänkt, som är de liksom idésprutorna. Mm, de lär sig väldigt olika.” (IB)

Har barnens sätt att lära förändrats

Jag frågar: ”Finns det någon skillnad i hur barnen lär i de här händelserna från skillnad mot tidigare på avdelningen? Jag tänker innan jag började vara här...”. Detta var tydligen en svår fråga och åsikterna går åt olika håll. De resonerar och vänder och vrider på tankarna. IB är

osäker men tycker att det nog inte är någon skillnad. IA och IC tycker att det har förändrats på något sätt.

Då tänker jag att det som förändrats är det att barnen experimenterat mer och att vi också experimenterar mer och vi har tillsammans börjat förstå vad det är att jobba utforskande med musik som jag var ganska frågande på. Vad kommer det innebära? Men i barnens lärande vet jag inte. Utforskandet – att det har berikats om man säger så då. (IA)

IB säger: ”Deras sätt att utforska och lära är samma.” IA säger: ”Mer exprim... nej att det innehåller fler komponenter. Att göra på ännu fler sätt. Det är friare på något sätt.” IC säger: ”Vi har fått upp ögonen på ett annat sätt. Eller, jag i alla fall. Nu när man jobbar så medvetet.” Det verkar handla om att vi har djupdykt i musiken och att barn och pedagoger öppnat sina sinnen för musiken på ett fördjupat sätt. Detta har medfört en förändring på något sätt men frågan är om barnen lär på ett annat sätt än tidigare. De kommer fram till att musiken ligger nära känslorna och därmed blir också känslorna en viktig del i lärandet av musik.

När vi talar om de olika sätt jag lagt upp samlingarna på, styrda eller mindre styrda, så säger de att det är bra med olika former. IC menar att, för att hitta det barnen vill utforska kan det vara bra att barnen får ”brainstorma” först, genom att pröva sig fram. IC framhöll att det precis som när vuxna ”brainstormar”, vi säger någonting, reagerar på det och ser vad det leder till. Där kan vi kanske också hitta saker som barnen är intresserade av och ta vara på det. Man kan ha en eller flera styrda samlingar efter det, för att sedan ha lite friare samlingar igen. Då kan man få möjlighet att bearbeta det man upplevt. Detta är ett sätt som pedagogerna är bekanta med, att anpassa verksamheten efter ständigt nyuppkomna situationer för att sedan planera och lägga upp kommande arbete därefter.

Gemensam reflektionstid

Varje vecka har pedagogerna på avdelningen två timmars reflektionstid. Under dessa timmar reflekterar de över det som hänt under veckan och dessutom tänker de framåt på hur arbetet ska fortsätta kommande vecka. Pedagogerna har i uppgift att göra en PowerPoint-presentation där man kan följa gruppens arbete och reflektioner under hela året. Detta blir en så kallad kvalitetsredovisning. Förskolan tror på ett kollegialt lärande där verksamheten kan utvecklas kollegor emellan. Man tror att pedagogerna har mycket att lära av varandra. Därför får avdelningarna byta PowerPoint med varandra och ge feedback till en av de andra avdelningarna. För att det ska bli extra intressant och relevant för alla, arbetar alla avdelningar med samma

projekt, det vill säga platser, under denna period. En av föreståndarna berättar att får man se olika sätt att tänka har man chans att lära sig mer. Alla PowerPoint-presentationer lämnas också in till föreståndarna som tittar igenom dem och även de ger feedback.

Eftersom jag var en av pedagogerna under veckorna jag arbetade där, var även jag med under reflektionstiden på avdelningen. Här kommer en sammanställning över vad som skrivits ned från veckorna när jag arbetade på avdelningen.

Vecka ett

Pedagogerna berättade vad som hänt tidigare under året så att jag var väl insatt i var i processen gruppen befann sig. På så sätt kunde jag forma rytmksamlingarna efter detta och arbeta vidare på samma tema. Tidigare i platsprojektet arbetade barnen med att skicka ljud och lyssna på ljud. De hade trumsamlingar där de mätte ljudet från olika avstånd. Pedagogerna har även ett favoritcitrat från förra året som följer med även detta år. ”Människokroppen är alltings mått, den skala vi bäst känner till. Vi känner världen genom vår kropp” (Wintersson, 2005).

Vecka två

Vi hade rytmksamlingar både inne och ute med alla barnen och introducerade det nya materialet. Tanken är att barnen ska få: uppleva, lära, uttrycka och känna musiken med hela kroppen, föra och följa i rörelse och ljud, lära känna tempo - snabbt och långsamt, nyanser - svagt och starkt samt få öva sig i att göra paus i spelet och kroppen.

Barnen har haft möjlighet att känna in de olika rummen där vi haft samling både ute på platsen och inne. Detta genom att få röra sig över hela ytan och genom att uppleva skillnaden mellan att var inne och ute genom rörelse, inspelad musik, eget spel samt genom sång.

Reflektion vecka två

Vi tittar på filmer från rytmksamlingarna och konstaterar att det märks att det är väldigt nytt för barnen men märker också att filmerna visar att de barn som vi inte uppfattat ändå visat så mycket engagemang och är med på sitt eget sätt utifrån sina egna villkor. Innehållet i samlingarna behöver upprepas många gånger eftersom barnen behöver göra samma sak om och om igen. Även pedagogerna känner att arbetssättet är nytt och att vi behöver prata varje vecka om vårt förhållningssätt.

Vecka tre

Vi fortsätter att ha liknande samlingar som veckan innan och utforskar rytmäggets möjligheter under fria former. Dessutom utforskar barnen pinnar, som de hittar när de är ute på platsen, i både rörelse och ljud. Jag tillverkar papperspinnar som barnen får utforska i samlingen inne.

Reflektion vecka tre

När barnen tar hjälp av pinnar och rytmägg ger det inspiration till rörelser i kroppen. Några barn utforskar ljudet i pinnarna som de hittat på platsen, de märker att de blir olika ljud, när man slår dem emot varandra, beroende på vilken tjocklek pinnarna har.

Vecka fyra

Citat från PowerPoint-presentationen:

Vi hade samling i en liten grupp med rytmägget i fokus. Här ville vi få många av de moment som vi redan arbetat med fast i en liten grupp. Här fanns möjlighet att uppmärksamma och ta till vara barnens initiativ. Här uppstod ett samspel och glädje mellan barnen/barn och vuxen.

Några dagar senare hade vi en liknande samling utomhus på platsen då hela barngruppen var med. Det var till stor hjälp att några barn varit med om denna samling inne i en liten grupp. Vi skickade även rytmäggs-spel till varandra från olika avstånd och lyssnade efter om vi kunde höra varandra.

Här ligger även ett filmklipp i PowerPoint-presentationen. Ett barn har ritat en teckning/ritning med ljud. Hon berättar hur ljuden låter och visar samtidigt hur ljudet kan göras med kroppen. Strax innan detta hände gjorde två andra barn ritningar över hur de ska bygga en djurpark i byggrummet. När djuren står på plats i djurparken pratar de om hur djuren låter och härmar djurens läte när de t.ex. äter.

Reflektion vecka fyra

Man kan se på filmerna från samlingarna med rytmäggen att barnen förstår att de ska sluta spela när det är den andra gruppens tur att spela. Då lyssnar de istället efter ljudet av när andra gruppen spelar. När vi tittar på filmerna upplever vi att barnen är mer aktiva än vi uppfattat under själva aktiviteten. Citat: ”Detta kan hjälpa oss att utvecklas som pedagoger”.

Pedagogerna beskriver saker som hänt när jag inte varit där, citat från PowerPoint-presentationen:

Vi har även sett efteråt, i barnens lek, att de undersöker mycket ljud. De gör egna ljud med munnen och prövar hur olika saker låter när man slår dem mot varandra. I byggrummet har de börjad undersöka hur olika material låter när man släpper ner dem i byggrören och dunsar i marken.

Vi reflekterar över barnet som ritade ljud. Kan hon ha blivit inspirerad av barnen som härma- de djurens läten. Barnet har för övrigt ett stort intresse för att göra olika ljud med munnen.

Vi vill fånga barnens intresse för ljud och bestämmer att vi ska fortsätta arbeta utifrån ”ljud- teckningen” med början nästkommande dag.

Vecka fem

Vi sätter upp ett stort papper som täcker en av väggarna i musikrummet. De tre barn som var med och gjorde ritningar av olika slag får i uppgift att rita ljud på pappret. Barnen ritade många olika ljud och berättar hur de låter eller hur de ser ut i rörelse.

I en trumsamling dagen efter, då vi inte pratat om ”ljudteckningen” på väggen, när barnen får önska sånger som vi kan ackompanjera med trumspelen frågar ett av barnen som varit med och målat: Kan vi sjunga en teckning? Varpå vi alla tillsammans prövar att spela och sjunga de olika delarna av ”ljudteckningen” som sitter uppe på väggen i det rum vi sitter.

Reflektion vecka fem

Under denna reflektion fick jag möjlighet att intervjua pedagogerna.

Resultatdiskussion, slutsatser och rekommendationer

Jag kommer i detta kapitel utgå från följande rubriker: Ett utforskande arbetssätt, Förutsättningar för barns lärande och Tidsaspekten. Utifrån dessa kommer jag diskutera och ge svar på mina forskningsfrågor.

- Vad händer med barns lärande i mötet mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik?

Underfrågor

- På vilket sätt påverkar förskolans förutsättningar lärandet?
- På vilket sätt utforskar barnen musik?
- Vad lär sig barnen?

Ett utforskande arbetssätt

Rytmik i mötet med Reggio Emilias filosofi

I Reggio Emilia filosofin läggs mycket fokus på att använda ett utforskande arbetssätt. Barnen är kompetenta. Det är den vuxnes uppgift att ställa barnen inför problem, lita på barnens kapacitet och inte ge alla svar. Vi vuxna vill ofta lösa barnens problem istället för att utmana barnens tankar så att de tänker vidare (Wallin, 1993). Detta känns väldigt bekant. Det är lättare på något vis att bara ge dem svaret, men för barnets skull är det mer utvecklande om det får lösa problem själva. Därmed inte sagt att vi vuxna ska lämna barnen i deras lärande utan vi ska finnas med i utforskandet och lyssna, se och dokumentera. Dessutom tycker jag att det är viktigt att ge verktyg åt barnen att kunna utforska. I mitt fall som rytmikpedagog tänker jag att det kan vara bra att få vissa grunder i rörelsen och musiken. Exempelvis tycker jag att det är viktigt att barnen får uppleva vad puls är, hur svagt och starkt låter, hur det känns att röra sig riktigt långsamt, att göra precis likadana rörelser som den mitt emot o.s.v. När barnen får olika sorters redskap finns det, tror jag, större förutsättningar för barnen att utforska musik och rörelse.

Rytmik ett utforskande arbetssätt

Föra – följa: Föra – följaprincipen är i sig ett utforskande arbetssätt. Inga rörelser är förutbestämda och i mötet, barnen emellan, utforskas möjligheterna i rörelsen och musiken. Den som

leder ger något sorts material som den som följer testar/improviserar/utforskar. Musiken inspirerar och ger impulser till utforskande. Jag uppfattar det som att barnen har kompetensen att föra och följa naturligt i sig. Ett exempel från filminspelningen är att redan innan samlingen börjat har något barn en idé om vad de ska göra och barnen runt omkring följer utan att någon sagt något, helt naturligt. Även ute när barnen inte fått några instruktioner uppstår samma fenomen. I Reggio Emilias filosofi pratar man om det kompetenta barnet och det tycker jag att man tar vara på när barnet får möjlighet till att själv både föra och följa. Det som också sägs är att barnen får "smitta" varandra, ge och ta idéer, imitera och utveckla kunskaperna, och det är precis vad som händer när man använder föra – följapprincipen. "I mötet med den andre, där givande och tagande står i centrum, utvecklas individen" (Bohlin, 2009).

Likaså säger pedagogerna i intervjun att barnen får inspiration av varandra. De uppfattar att det är där många idéer föds och berättar om situationer då barnen på eget initiativ suttit och spelat och tagit in och härmat varandras idéer. En av pedagogerna säger i intervjun om vad barnen har lärt sig; "Av att lekfullt pröva på olika sätt har de lärt sig och fått känslan av att alla kan spela. De vågar experimentera och lär sig att det är okej." (IB)

Jag som pedagog har hela tiden ställts inför beslut i samlingarna om när jag skall föra och följa barnen. I filmerna kan jag se att jag ibland kanske leder för mycket eller för lite.

Improvisation: Improvisationen i Rytmik är ett slags utforskande och en viktig del i rytmetikmetoden. Bohlin (2009) nämner att det är viktigt att inte stanna vid att bara lära genom att härma och imitera utan att också ge möjlighet till att pröva och omvandla sina erfarenheter.

Jag upprepar det Birgitta Kennedy (1999), Reggio Emilia inspirerad förskolelärare, skrivit i *Glasfåglar bland molnen*:

Barn forskar med sina kroppar och kroppens upplevelser som utgångspunkt och grund. Det är i alla fall min erfarenhet. Det är genom att göra och känna med din kropp som du kan befästa en kunskap, eller en upplevelse, och göra det till din... (Kennedy, 1999, s. 101)

Det som jag sett i filmerna, att några barn börjar utforska/improvisera efter samlingen (rytm- ägg i knäet och i strumporna), tycker jag tyder på barnens behov av att få göra kunskapen till sin egen. Den fria spontana dansen som jag också filmat tyder även den på ett behov att få utforska musiken och rörelsen och här även i ett samspel, föra/följa, två barn emellan.

I den gemensamma reflektionen berättar pedagogerna i vecka fyra att barnen efter samlingarna undersöker ljuden som de stöter på i sin vardag. De prövar t.ex. ljud med munnen, lyssnar på hur det låter när man släpper ner olika material i byggrören och när de dunsar i golvet. Kanske är även detta en typ av improvisation och bearbetning av allt vi gjort på samlingarna. Jag vill även hänvisa till det IB säger, som nämnts i föregående stycke om *Föra – följa*. (Se ”Att lekfullt pröva...”)

Rum – tid - kraft: Barnen utforskar rummet i samlingarna. De behöver veta vart de har sig själva och vart barnen runt omkring befinner sig. Även ytan tar de in när de till exempel går till trummans puls runt i rummet eller när de spelar rytmägg fritt ute på platsen och provar alla möjliga olika sätt att spela på som jag berättat om i filmdelen. Barnen tar på olika sätt in platsens olika möjligheter i förhållande till yta och till människor och ting runt omkring sig vilket är en intressant aspekt i förhållande till att förskolan arbetar med temat platser. Genom att mäta rummet med kroppen genom olika övningar i RMU ökar rumsuppfattningen (Bülow, 1974).

Att sitta bakom ett träd och lyssna efter ljudet av rytmäggen som låter 15 meter bort bakom ett annat träd ger både en upplevelse av rummet och tiden. Hur länge spelar de där borta? Hur långt bort kan de gå i rummet innan ljudet inte når fram längre? För gruppen som spelar behövs dessutom kraften i rörelsen beaktas. Hur starkt måste vi spela?

I de långsamma spegelövningarna får barnen en upplevelse av att använda lite kraft. När Barnen spelar i trumsamlingen och vi växlar mellan starkt och svagt får barnen träna på att växla mellan att använda mycket och lite kraft. När det är paus i musiken gäller det att ha kontroll så att man stannar i rätt tid. ”Muskelkontroll, spännings- och avspänningsgrader, vikt och motvikt...” (Bülow, 1974, s. 27)

Form: I samlingarna skapas olika former som varierar från gång till gång. I intervjun med pedagogerna är det någon som säger att det är bra att växla mellan styrda och mindre styrda samlingar med barnen. På detta sätt får jag som ledare, kanske under de mindre styrda samlingarna, en bredare uppfattning om vad barnen är intresserade av. I kapitlet som handlar om den gemensamma reflektionen kan jag se att arbetsprocessen är indelad i olika former. Vecka två är en sorts introduktion i arbetssättet, vecka tre utvecklar vi det som introducerats, vecka fyra finslipas färdigheterna och säcken börjar knytas ihop. Då börjar barnen utforska/improvisera själva utifrån sina erfarenheter och kommer in på nya banor som är kopplade

till det de har varit med om. Utforskandet av ljudteckningen gör att temat tar en ny riktning. En ny form har startat och vecka fem fortsätter detta tema vidare.

I slutet av en samling kan man ha en form för att knyta samman och bearbeta det som upplevts (Bohlin, 2009). Jag tänker att dokumentationen i Reggio Emilias filosofi fungerar på ett liknande sätt. Barsotti som jag citerat tidigare i kapitlet om Reggio Emilias filosofi beskriver hur dokumentationen ger större möjlighet för barnen att få en överblick över hela processen och hjälper dem att minnas arbetet bättre då de får titta på t.ex. bilder och filmer från vad de har gjort. Jag tror dock inte att dessa metoder ersätter varandra.

Slutsats

I användandet av dessa begrepp, föra – följa, improvisation, rum, tid, kraft och form skapas en utforskande process med hela människan. När denna process med rörelse och musik varieras och används skapas denna helhetspedagogik dvs. Rytmik. Rytmik är enligt min åsikt ett bra arbetssätt på en Reggio Emilia inspirerad förskola. Eftersom man vill ge barnen möjlighet att utveckla sina många språk är rytmikpedagogiken utmärkt då den uppmuntrar till att uttrycka sig och kommunicera på flera olika sätt. Jag tror däremot inte att förskolan ska anställa endast rytmikpedagoger då jag håller med Nilsson (1999) när han förklarar trianguleringens kvalitet. Ju fler som observerat ett objekt, desto mer korrekt blir den sammanslagna bilden av objektet. Ju fler kompetenser, desto fler språk och rikare verksamhet.

Förutsättningar för barns lärande

Kanske är det som en av pedagogerna säger i intervjun att det inte är någon större skillnad på hur barnen lär sedan rytmiksamlingarna kommit in i verksamheten. Barnen lär som sagt genom att utforska. Det som man kan konstatera är dock att musiken och rörelsen fått mer fokus och att vi på så sätt gett barnen en större chans att utforska fler av de språk som de bär på.

Rörelse och lek har länge varit en viktig del i svenska förskolor och jag har genom åren fått uppleva hur ett medvetet arbete med framför allt rörelse har hjälpt många barn att hitta sin förmåga till koncentration och kunskap om sin kropps resurser. (Kennedy, 1999, s.101)

Det kinesiska ordspråket som många rytmikpedagoger nämner, t.ex. Bülow (1974), säger något liknande.

”Jag hör – jag glömmer

Jag ser – jag kommer ihåg

Jag gör – jag förstår”

Med musiken och rörelsen i centrum får barnen träning både socialt, fysiskt, intellektuellt och emotionellt (Bülow, 1974).

Tidsaspekten

I tidigare undervisningssituationer har jag bara haft möjlighet att ha grupper 40-80 min per vecka vilket har varit bra på många sätt. När jag nu har fått prova att arbeta med barnen nästan alla vardagar i veckan i flera veckor har jag fått uppleva en helt annan möjlighet. När man arbetar med en grupp endast ett tillfälle i veckan är risken att man försöker hinna väldigt mycket varje gång för att barnen ska få uppleva så många olika moment som möjligt innan de går hem. Det jag nu känt är att jag kan ta det mer i barnens tempo och att det inte är någon fara att fastna i ett moment och hålla på med det en hel samling. Det känns friare i min roll som rytmikpedagog. När jag känner mig osäker på hur jag ska komma vidare i arbetet kan det till och med vara bra att inte komma med för mycket material utan låta barnen leda hur arbetet ska gå vidare. Detta är en tanke som Reggio Emiliainspirerade förskolor har, att ge barnen tid. Som tidigare nämnts (i teorikapitlet om Reggio Emilias filosofi) så kan det för vissa barn ta lång tid att skapa en förståelse och då är det viktigt att inte skynda på som vuxen. Även pedagogerna som jag intervjuade poängterade att tiden är väldigt viktig för barnen. Då är det bra att det finns möjlighet för barnen att gå till ett musikrum när de vill, där de kan smälta den kunskap de tidigare fått ta del av. I detta fall finns det större möjlighet för barnen att utforska och utveckla sina förmågor. Det jag kan se så här i efterhand är att jag kanske haft en lite för snäv bild av vad Rytmik kan innebära. När jag t.ex. tittar på hur Dalcroze, Bülow och Verner-son tänker, om att Rytmik ständigt skall förnyas och utvecklas för att följa med tiden, så måste jag som rytmikpedagog kunna anpassa de kunskaper jag har till det sammanhang jag kommer in i. Det är ju faktiskt så att det är jag själv som får sätta ihop mina samlingar och det hänger mycket på mig vilket tempo samlingarnas olika delar kommer att gå i.

Mitt arbete är upplagt på det sätt att jag arbetar ungefär tre till fyra veckor på en avdelning och sedan går vidare till nästa avdelning. Det finns nio avdelningar på förskolan. Detta gör att man hinner vara mycket på en avdelning under några veckor men att det sedan dröjer länge till nästa gång jag kommer dit.

Fortsatt arbete

Det hade varit givande tror jag att använda mer dokumentation tillsammans med barnen i Rytmik. Detta har jag ännu inte utforskat men tänker att barnen skulle kunna lära sig mycket av att se på t.ex. film hur de rör sig eller hur de låter när de spelar och sjunger. Att låta barnen titta på det som de gjort, prata om det och/eller följa med i rörelse och sång.

Jag tror att det finns mycket som jag kunde gjort bättre de här veckorna. Men jag tror också att jag som pedagog måste känna mig fram och växa in mitt yrke. Karin Wallin (1996) citerar den finska daghemsföreståndaren Kirsti Hakkola: "...man föds inte till en god pedagog – det är något man blir" (s. 90).

Vidare forskning

Undertiden jag arbetat med denna studie har det dykt upp flera nya frågeställningar som jag inte forskat kring. Några frågor som hade varit intressanta för vidare studier skulle till exempel kunna vara:

- Hur arbetar en rytmikpedagog med dokumentation i sin undervisning?
- Vad för verktyg kan en rytmikpedagog ge till sina kollegor på förskolan i rytmikundervisningen?

I mitt fortsatta arbete på förskolan har barnen (3-5år) skrivit egna melodier till egenskrivna texter. Vi har suttit kring pianot och trumman och komponerat.

- Hur kan rytmikmetoden användas i barns komponerande av musik?
- Hur skulle en rytmikateljéristas arbetsbeskrivning kunna se ut?

Referenser

- Adolfsson, H., Lövgren, H. (2006) *Musikalitet. Tre rytmikpedagogers uppfattning av begreppet*. Örebro universitet: Musikhögskolan
- Barsotti, A. (1986). *Staden och regnet. Ett temaarbete på daghem i Reggio Emilia steg för steg*. Pontedera – Italien: Bandecchi & Vivaldi
- Bohlin, U. (2009). *Rytmik - en pedagogisk metod*. Studentlitteratur: www.forskoleforum.se (hämtad 01/09/2009)
- Bohlin, U., Boström, A. (2008). "Alla pratar om perception men vad menar dom?" Lunds universitet: Musikhögskolan i Malmö
- von Bülow, G. (1972/1974). *Vad är rytmik?* Stockholm: AB Nordiska Musikförlaget.
- Davidson, B., Patel, R. (2010). *Forskningsmetodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Ely, M., Anzul, M., Friedman, T., Gardner, D. & McCormarck Steinmetz, A. (1991/1993). *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Jaques-Dalcroze, E. (1920/1997). *Rytm, musik och utbildning*. Stockholm: KMH Förlaget.
- Kennedy, B. (1999/2003). *Glasfåglar i molnen*. Stockholm: HLS Förlag.
- Nilsson, J. (1999). *Att se och förstå undervisning*. Lund: Studentlitteratur.
- Rönnerman, K. (2004). *Aktionsforskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Vernersson, A-K. (2003): *Rytmik – lek på allvar*. Magisteruppsats i musikpedagogik.
- Wallin, K. (1993). *Flygande mattor och forskande barn*. Stockholm: HLS förlag.
- Wallin, K. (1996). *Reggio Emilia och de hundra språken*. Stockholm: Liber utbildning AB.
- Widerberg, K. (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wintersson, J. (2005). *Fyrväktaren*. Sverige: Bazar Förlag.
- <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/rytmik/297221> (hämtad 2010-11-19)
- <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/emile-jaques-dalcroze/215579> (hämtad 2010-11-23)

Bilagor

Bilaga 1

Intervjufrågor till pedagogerna

Vad tycker ni att barnen lärt sig i eller i samband med de aktiviteter jag ansvarat för? (Övergripande)

Ge exempel på och beskriv några konkreta händelser i vilka ni uppmärksammat lärande?

- Vad lär barnen?
- Hur lär barnen i dessa händelser?
- Hur ser ni att barnen lär?

Finns det några likheter mellan händelserna? Finns det något som skiljer dem åt? (Likheter/skillnader)

Finns det någon skillnad i hur barnen lär i dessa händelser till skillnad mot tidigare på avdelningen? (Om ja: Vilka är skillnaderna? Om nej: Vad tänker ni om att det inte finns några skillnader?)

Är det något annat som ni uppmärksammat och tänkt på?

Till vårdnadshavare

I detta brev vänder jag mig till er med frågan om ni samtycker till att jag använder filmmaterial från samlingarna med barnen i min forskning till mitt examensarbete. Jag skriver i mitt examensarbete om barns lärande. Filmerna är det endast jag som tittar på och i examensarbetet kan man inte urskilja vilka barn som är med. Ni får gärna läsa arbetet som kommer att läggas ut på nätet <http:// uppsok.libris.kb.se/sru/uppsok>. Rubriken på arbetet är: *Ett möte mellan Reggio Emilias pedagogiska filosofi och Rytmik*.

För att kunna genomföra denna studie behöver jag vårdnadshavarens godkännande. Därför ber jag er skriva under detta papper och återlämna det så snart som möjligt till personalen på förskolan.

Tack för att Ni stöder detta forskningsprojekt!

Med vänliga hälsningar

Salome Alnervik

Jag godkänner mitt barns deltagande i ovanstående studie

Namn: _____

Datum: _____